

Kaassõnade „peale” ja „päras” tähenduse normimisest

Emakeele Seltsi keeleteoimkonna otsus (13.10.2009)

Emakeele Seltsi keeleteoimkond arutas Külli Habichti ettepanekut loobuda pidamast ebasoovitatavaks kaassõna *peale* kasutust ajalist järgnevust väljendavas tähenduses ning otsustas 13. oktoobri 2009. a koosolekul:

Nii kaassõna *peale* kui ka *päras* kasutamine ajatähenduses (nt *peale koosolekut* ~ *päras koosolekut*) **on kirjakeeles sobilik**. Kaassõnaga „peale” kasutatakse ajatähenduses osastavat käänat, mis võimaldab teda eristada kaassõna teistest tähendustest (vrd *peale koosoleku* ja *peale koosolekut*).

Selgitab Külli Habicht

Eesti kirjakeeles on pikka aega probleemiks olnud sõnade *peale* ja *päras* funktsioonide eristamine. Nii suulises kui ka kirjalikus keeles kasutatakse mõlemat sõna ajatähenduse väljendamiseks, ehkki kirjakeele normi aluseks olev õigekeelsussõnaraamat soovib kaassõna *peale* ajalises tähenduses vältida ja kasutada selle asemel kaassõna *päras* (ÕS 2006: 655). Viimase 11 aasta jooksul on *peale* norminguvastase kasutuse juhud ühtlaselt sagedased olnud ka riigieksamikirjandites, millele esitatakse normingupärasele kirjakeelele vastavuse nõue. Et tegemist on kirjakeeles sagedase grammatilise sõna (vt Kaalep, Muischnek 2002) ühe juurdund kasutusviisiga, mitte mõne marginaalse tähenduseristusega, võiks sõna *peale* tänapäevaste tegelike kasutusjuhtude hindamine väärida laiemat õigekeelsuslikku arutelu.

Viimase aja kirjakeelt jälgides näib, et ajatähenduses kasutatud kaassõna *peale* on jõuliselt tunginud ajatähenduses kasutatava *päras* kasutusalasasse, ajalise järgnemise tähendus on selle polüsemse grammatilise sõna kasutusjuhtude hulgas väga sagedane.

Nt ***Peale* katastroofe avaldavad paljud riigid kaastunnet, pidades meediale kõne**. (riigieksamikirjandist); ***Peale* jaanuarikuist töölepinguseaduse eelnõu välja tulekut oli sotsiaaldemokraatide tungiv nõudmine, et korralik eelnõu peab valmima koostöös tööturu kõigi osapooltega ..** (www.riigikogu.ee/)

Niisiis on tekkinud vastuolu tegeliku kasutuse (normi) ja õigekeelsusliku soovitusel (normingu) vahel. Vastuolu aitaks kõrvaldada see, kui möönda selles sõnas aja jooksul toimunud funktsioonihkeid ja loobuda ajatähenduses kasutatud *peale* ebasoovitatavaks pidamisest. Ka keeleteoreetiliselt on selline muutuse suund täiesti ootuspärane, sest algselt kohatähendust väljendava sõna kasutamine aega väljendavana iseloomustab sõnade grammatiseerumise üldist tendentsi (vt nt Heine, Kuteva 2002), mille vastu poleks mõtet õigekeelsuslike meetmetega seista.

Sõna *peale* ajalist tähendust on kognitiivse grammatika vaatepunktist põhjalikult käsitlenud Ann Veismann (2005), kes jõuab järeldusele, et kirjakeele normingust kõrvale kalduva ajatähenduse sage esinemine tavakeeles on seotud ruumivaldkonnast pärit skeemkujutluse VERTIKAALNE rakendamisega.

Kaassõna *peale* funktsioonidest ülevaate saamiseks tegin päringu otsinguprogrammis Google (3. 03. 2009). Analüüsisin selle sõna kohta eestikeelsetelt lehekülgedelt vastuseks tulnud esimest 300 kasutusjuhtu. Muid funktsioone täpsemalt eristamata (neid on kaassõnal *peale*

rohkesti) oli tulemuseks see, et 111 korral ehk 37%-l sõna kõikidest esinemisjuhtudest esines *peale* ajalist järgnemist väljendava eessõnana, seega kirjakeele normingu vastaselt. See silmatorkavalt suur ekslike kasutusjuhtude hulk võiks samuti osutada norminguga lubatud kasutusvõimaluste laiendamise vajadusele.

Probleemiks on kaassõnade *peale* ja *pärast* tähenduste kattumine ka gümnaasiumi riigieksamikirjandites, kus *peale* kasutamine tähenduses 'pärast' loetakse kokkuleppeliselt keeleveaks. Et aga tegelik keelekasutus, mis õpilast iga päev ümbritseb, toetab ajatähenduse väljendamist kaassõnaga *peale*, on see sagedane ja püsiv veakoht. Nii näiteks leidis 2007. aastal kontrollitud 300 eksamitöös ühtekokku 40 sellist eksimust, mis peaks samuti osutama õigekeelsusliku probleemi olemasolule.

Põhjendused:

- nii suulises kui ka kirjalikus kasutuses väljendavad mõlemad sõnad sageli ajatähendust;
- selline kasutusviis on rahvakeelse taustaga, nt *kellu kaheni p[ea]le lõunat* 'bis zwei Uhr Nachmittags' (Wiedemann 1973: 792); *peale sind* (Wiedemann 1875: 559)
- kasutusviis vastab keelemuutuse universaalsele tendentsile, mille järgi kohatähendusega grammatiline sõna areneb edasi ajatähendusega sõnaks;
- kasutusviis on vastavuses inimtunnetuse loomulike seaduspärasustega (skeemkujutlustega) (vt Veismann 2005).

Nõuanne: konteksti ühemõttelisuse kindlustamiseks tuleks ennekõike ametlikes tekstides tähelepanu pöörata juhtumitele, kus kaassõnaga koos esineva käändsõna omastava ja osastava käände vormi eristumise tõttu võib tekkida tõlgendamisprobleeme. Ennekõike puudutab see välistamistähenduse (*peale onu, peale abielu*) ja ajalise järgnemise tähenduse eristamist (*pärast onu, pärast abielu*). Sellisel juhul oleks soovitatav ajatähenduse ühemõtteliseks väljendamiseks kasutada eessõna *pärast*, mis esineb koos osastavalise käändsõnaga (*pärast teid, pärast vanaisa*).

Kirjandus

Heine, Bernd; Tania Kuteva 2002. World Lexicon of Grammaticalization. Cambridge: Cambridge University Press.

Kaalep, Heiki-Jaan, Kadri Muischnek 2002. Eesti kirjakeele sagedussõnastik. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Veismann, Ann 2005. *peale* ja *pärast*. – Emakeele Seltsi aastaraamat 31. Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Selts. Tallinn, 170–183.

Wiedemann, Ferdinand Johann 1875. Grammatik der estnischen Sprache, zunächst wie sie in Mittelestland gesprochen wird, mit Berücksichtigung der anderen Dialekte. St.-Petersbourg.

Wiedemann, Ferdinand Johann 1973. Eesti-saksa sõnaraamat. Neljas, muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. Tallinn: Valgus.

ÕS 2006 = Eesti õigekeelsussõnaraamat. ÕS 2006. Toimetanud Tiiu Erelt. Koostanud Tiiu Erelt, Tiina Leemets, Sirje Mäearu, Maire Raadik. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.